

STENSKO SLIKARSTVO POZNEGA 19. STOLETJA NA SLOVENSKEM

Andreja Žigon, Ljubljana

Cerkvenega stenskega slikarstva poznega 19. stoletja na Slovenskem dosedanja strokovna literatura domala ni upoštevala, zasledimo le redke, mimogrede napisane ocene. Negativno vrednotenje je bilo povezano s splošnim, kategoričnim odklanjanjem historizma, temeljilo je predvsem na ocenjevanju iztrganih posameznosti, to je figuralnih kompozicij, v delih so iskali dramatičnost in monumentalnost, medtem ko se te slikarije izražajo kot lahkotne, barvno pisane in razpoloženske dekoracije. Tako se je izkristaliziralo tudi stališče, s katerega jih moramo ocenjevati: gledati jih moramo kot celote in v povezavi s prostorom, v katerem ustvarjajo značilno vzdušje. Studij virov pa nam omogoča, da skozi prizmo hotenj, želja in okusa razložimo tedanjo umetnost kot tipičen odraz dobe, v kateri je nastala.¹

V zadnjih letih beremo vedno več strokovnih besedil, ki proučujejo oficialno umetnost 19. stoletja, tako na primer historično arhitekturo, salonsko slikarstvo kakor tudi nazarensko umetnost. Avtorji ugotavljajo, da sodi nazarenska umetnost s svojim zgledovanjem po preteklih delih v širši okvir romantičnega historizma, da je nastajala predvsem kot umetnost v službi cerkve in države, da je vplivala na vso Evropo in časovno obsegala skoraj celotno 19. stoletje vse do prve svetovne vojne in še čez. Zadnja publikacija je obsežni katalog razstave »Die Nazarener«, ki je bila leta 1977 v Frankfurtu.² Avtorji proučujejo nazarensko umetnost z različnih vidikov, v uvodu pa beremo, da so se marsikaterih problemskih sklopov komaj dotaknili in da prav stensko slikarstvo, ki so ga nazarenci mednarodno uveljavili, doslej še ni bilo zadostno upoštevano.³ Pomemben tekst o cerkvenem stenskem slikarstvu 19. stoletja je članek švicarskega avtorja A. Meyerja »Polihromija v cerkvah 19. stoletja«.⁴ Trije ključni spomeniki — poslikave v cerkvah St. Ludwig v Münchnu, St. Apollinaris pri Remagnu ob Renu

¹ Cf. Andreja Žigon: *Poslikave cerkva poznega 19. stoletja v osrednji Sloveniji: Matija Koželj, Matija Bradaška, Simon Ogrin, Anton Jebačič*, magistrska naloga, Ljubljana 1977 (tipkopis).

² *Die Nazarener*, Städtische Galerie im Städelschen Kunstinstitut, Frankfurt/M 1977 (rk).

³ Klaus Gallwitz, *Zur Ausstellung, Die Nazarener*, op. cit., p. 10.

⁴ André Meyer, *Polychromie in Kirchen des 19. Jahrhunderts, Unsere Kunstdenkmäler*, 23, 1972, pp. 174—184.

in v cerkvi Altlerchenfelder na Dunaju — kažejo značilnosti nazarenskega cerkvenega stenskega slikarstva: ploskoviti figuralno-ornamentalni dekorativni sistem obvladuje notranjščino v vseh njenih delih, s svojo pisano barvitostjo pa ustvarja v prostoru razpoložensko vzdušje. Medtem ko ima figuralika zaradi svoje ikonografske pripovednosti sprva pomembno, poučno in vzgojno vlogo, pa zlasti proti koncu stoletja začno prevladovati ornamentalne dekoracije. Razčlenjena historična arhitektura ni omogočala večjih figuralnih upodobitev, bogata ornamentalnost je bila v skladu z ornamentalno usmerjenim historizmom, navezala pa je tudi na dobo fin de siècle in ustrezala veselju časa nad ornamentiranjem. Cerkevno stensko slikarstvo 19. stoletja, ki se je sprva zgledovalo zlasti po italijanskem klasičnem slikarstvu 14. do 16. stoletja, posegalo pa vse do starokrščanskih mozaikov, je pozneje navezovalo tudi na severno poznogotsko tradicijo »porastljene arhitekture«.

Glede na poznavanje gradiva in literature lahko domnevamo, da je cerkevno stensko slikarstvo, ki so ga pobudili nazarenci, našlo ob poglavitnih središčih plodna tla zlasti v tistih deželah, ki so že od nekdaj kazale smisel in nagnjenje do barvno pisanega, polihromnega oblikovanja prostora — to so na primer dežele srednjeevropskega alpskega pasu, Avstrija, Slovenija, severna Italija, Švica, kjer se je stensko slikarstvo razcvetelo v obdobjih gotike, baroka in nazarensko obarvanega historizma poznega 19. stoletja.

Nazarenski vplivi so se v našem slikarstvu začeli vidneje kazati okrog srede 19. stoletja. Zgledovanje pri renesančnih mojstrih, umirjenost in idealizacijo zasledimo v tabelnih slikah posameznih avtorjev, nazarensko obuditev stenskega slikarstva pa predstavljajo Langusovi in Goldensteinovi kompleksi. Zmago nazarenskih idealov pomeni tretja četrtina stoletja in delovanje našega najpomembnejšega cerkvenega slikarja preteklega stoletja Janeza Wolfa. V prezbiterijih na *Vrhniku* iz leta 1867 (sl. 145)⁵ in v *Ribnici* iz leta 1880 (sl. 147) je ustvaril prvi nazarenski poslikavi na naših tleh, ki ju je prežeh z lastnim smislom za monumentalnost. Prostora obvladuje figuralno-ornamentalni sistem, vsi deli so popolnoma poslikani, v soglasju z arhitekturo so ornamenta na *Vrhniku* renesančni, v *Ribnici* pa romanski, poslikavi preveča za nazarensko umetnost značilna umirjenost. Tudi o Wolfovih stenskih slikarijah so avtorji govorili predvsem z vidika figuralnih kompozicij, le redko so upoštevali ornamentalni okras in gledali poslikavo kot celoto, ki se izraža kot pisan barvni kompleks.

V drugi polovici 19. stoletja je vzporedno s katoliškim obnovitvenim gibanjem začelo naraščati tudi zanimanje za cerkevno umetnost. Naročila so se množila in v najbolj aktivnem obdobju, približno od 1890 do prve svetovne vojne, so domala v vseh cerkvah na Slovenskem potekala raznovrstna dela in popravila. Po zgledu tujih društev je bilo v Ljubljani leta 1894 ustanovljeno »Društvo za krščansko umetnost«, v Mariboru pa je deloval tako imenovani »Spomeniški svet za lavantinsko škofijo«. Poglavitna tendenca obeh »institucij«, ki sta imeli več

⁵ Notranjščina je bila l. 1977 neustrezno obnovljena; glej članek v *Varstvu spomenikov*. XXII, za l. 1979 (v tisku).

nalog in ciljev, je bila pospeševanje sodobne cerkvene umetnosti, ki sta jo usmerjali po svojih idealih.

Stensko slikarstvo je v tem obdobju doživelo na Slovenskem tretji razcvet. Govorimo lahko o dveh pomembnejših skupinah cerkvenih slikarjev-dekoraterjev. Na širšem območju Kranjske so delovali slovenski slikarji, slikarji tako imenovane kranjske skupine, Wolfovi neposredni ali posredni učenci in nasledniki, Matija Koželj, Matija Bradaška, Simon Ogrin in Anton Jebačin. Na Štajersko, kjer je primanjkovalo lastnih moči, pa so zahajali slikarji iz Furlanije, slikarji tako imenovane furlanske skupine, Tomaž Fantoni, Jakob Brollo ter njuna sinova in Ožbalt Bierti. Ob teh srečamo še posameznike, Petra Markoviča s Koroškega, Klementa Delnerija na Primorskem itd. Poslikave so večidel figuralno-ornamentalnega značaja. Figuralne kompozicije, ki so večinoma posnete po tujih vzorih, zlasti po nazarenskih slikarjih Schnorru in Führichu, kvalitetno ne presegajo obrtniške ravni. Tudi ornamente so posnemali po tedaj razširjenih predložnih knjigah z vzorci preteklih slogov pa tudi sodobnih poslikav. Slikali so tako v starejših, baročnih in gotskih cerkvah kakor tudi v novih, historičnih notranjščinah.

Slikarji kranjske skupine so koncept dekoracije domala dosledno prilagajali slogu prostora, kar se kaže kot značilen aspekt historizma. V baročnih cerkvah so figuralno-ornamentalne poslikave zasnovane na inkrustativnem načinu slikanja prostorov. Zaradi večjih stenskih in obočnih pasivnih površin so v teh notranjščinah lahko uresničili nazarenski ideal pripovedne celote.

Med tovrstnimi deli velja omeniti Koželjevo dekoracijo v *Cerkljah na Gorenjskem* iz leta 1889 (sl. 154). Na ovalno kupolo prezbiterija je slikar »prilepil« osem slik, jih »vstavil« v sive okvire in poudaril z enotno sivo renesančno ornamentiko. Celota nazorno pripoveduje dogodke iz Marijinega življenja in Jezusovega otroštva, poslikava pa učinkuje s svojo lahkotnostjo in nevsiljivostjo.

Bradaškova poslikava baročne cerkve v *Begunjah na Gorenjskem* iz let 1894 in 1897 sodi med boljša dela stenskega slikarstva 19. na naših tleh (sl. 155). Slikarija je zelo dobro ohranjena. Barve so tople, roznata in svetlo rjava dajeta celoti harmoničen ton. Renesančna ornamentika (stilizirane cvetlice, akant, girlande, rozete, angelske glavice) ustvarja premišljen in izdelan dekorativni sistem, v katerega je vključena pripovedno bogata motivika, ki ponazarja Kristusovo zgodbo. Poslikava je zasnovana na poznorenesančnem dekorativnem konceptu, za katerega je značilna bogata razčlenjenost, obenem pa skrajna izpolnjenost površin, tako da so vsi deli poslikani. Čeprav ni arhivskih podatkov, ni dvoma, da je pri načrtu za poslikavo sodeloval podobar in dekorater za notranjo opremo Janez Vurnik iz Radovljice. Na to opozarja poslikava cerkve v *Predosljah pri Kranju* iz leta 1895, ki jo je Bradaška izdelal po njegovem načrtu⁶ in kjer gre za enako zasnovan koncept dekoracije slavoločnega loka.

S cvetlično-rastlinskimi dekoracijami v gotskih cerkvah so slikarji oživilo tradicijo poznogotskih rastlinskih poslikav, tako v Radovljici, Sent-

⁶ —, Prenovljena cerkev v Predosljah, S, XXIII, 1895, št. 295, pp. 2—3.

rupertu na Dolenjskem in v Kranjski gori. Po arhivskih podatkih je Ogrin pri poslikavi župnijske cerkve v *Radovljici* leta 1894 obnovil naravno slikane poljske cvetlice, ki so jih našli pod ometom.⁷ Tudi Koželj v svoj koncept poslikave ladje v *Sentrupertu na Dolenjskem* iz let 1896—1897 vnesel nekatere elemente originalnega cvetličnega šopka.⁸ Rastlinje je tu delno stilizirano, po posameznih temenskih poljih pa je enakomerno razvrščeno. Središčno zvezo naglašajo pojoči angeli.

Manjši, mrežasto obokan gotški prezbiterij cerkve na *Proseku pri Trstu* je Jebačin leta 1919 dosledno »gotško« izpolnil (sl. 152). Stene pokriva ornamentalna preproga, v lunetah ob oltarju sta figuralna prizora, stranska temenska polja so izpolnjena s stiliziranim listjem in s cveticami. Rastlinje »poganja« tudi iz vogalov osrednjih obočnih polj, v katera so spretno vkomponirane simbolične figuralne upodobitve.

Najznačilnejše so slikarije v novih, historičnih cerkvah. Arhitektura, ki jo poudarja slikana dekoracija, in druga cerkvena oprema ustvarjajo tako imenovano celostno delo. Tanka stavbna lupina in velika, praviloma slikana okna, skozi katera proseva v prostor obilna pisana svetloba, dajejo vtis krhkosti, lahкотnosti in zračnosti. Slikana ornamentalna dekoracija se z romanskimi, gotskimi in renesančnimi vzorci, ki naglašajo strukturne dele, prilagaja slogovnim značilnostim posameznega objekta, s pisano, vendar harmonično barvitostjo pa ustvarja v prostoru vedro razpoložensko vzdušje.

Z dekoracijo ladje novoromanske cerkve v *Ribnici* je Koželj leta 1890 skladno dopolnil Wolfovo poslikavo prezbiterija (sl. 148). Tudi Koželj je izbral arhitekturi ustrezne romanske vitične vzorce. Učinkovito izstopajo obočni polkrožni loki in diagonale križnih obokov.

Veliko, prostorno in svetlo novorenesančno cerkev v *Čadramu pri Slovenskih Konjicah* je v letih 1908—1910 dekoriral Bradaška, načrt za poslikavo pa je zasnoval Avguštin Stegenšek (sl. 149).⁹ Slikarija se odlično ujema z jasno zasnovano notranjščino: barvno svetla in lahкотna mreža ornamentike, v katero so vključeni figuralni motivi, ustvarja v prostoru značilno razpoloženje, h kateremu prispeva pomemben delež tudi svetloba, ki proseva skozi velika slikana okna.

Z dekoracijo oltarnega zaključka in ladje v župnijski cerkvi na *Vrhniku* je Ogrin v letih 1906—1907 dopolnil Wolfovo slikarijo v prezbiteriju (sl. 146).¹⁰ Renesančne cvetlične motive je prepletel z romanskimi vitičnimi vzorci. Ornamenti so skoncentrirani na strukturnih delih. Dekorirajo štirikotne stebre in se nadaljujejo na obočnih polkrožnih lokih, obkrožajo okna in stenske zaključke ter obrobja plitvih kupol, ki so svetlo tonirane in poslikane z zvezdicami. Slikarija je ubrana v enotnih rjavih in rdeče rjavih barvah.

Novoromansko cerkev v *Sori pri Medvodah* je leta 1909 poslikal Jebačin (sl. 150). Temenska polja prezbiterija izpolnjuje bogat vitični orna-

⁷ *Popis cerkva: ž. c. v Radovljici.*

⁸ Ivan Steklasa: *Zgodovina župnije Sent Rupert na Dolenjskem*, Ljubljana 1913, pp. 183—184, repr. pp. 173, 175—176. —g., *Der Maler Matthias Bradaška in Krainburg*, LZg, CXXX, 1911, št. 75, p. 690;

⁹ Avg. Stegenšek, *Nove župnijske cerkve: Čadram*, LKU, I, 1914, pp. 96—97, repr. pp. 68, 95.

¹⁰ Cf. op. 5.

ment, poudarjajo pa jih obrobni geometrijski pasovi. Celota učinkuje s svojo jasno in čisto zasnovo. Istega leta je Jebačin poslikal tudi bližnjo cerkev v *Smledniku*. Arhitekturo enotne in svetle notranjščine je učinkovito dekoriral z romansko ornamentiko, v katero je vpletel medaljone s figuralnimi upodobitvami. Tudi v tej notranjščini prevladujejo svetle in tople barve, zlasti rožnati in svetlo rjavi toni.

Župnijska cerkev sv. Martina v *Šmartnem pri Litiji* sodi med boljša dela romantičnega historizma na Slovenskem. Osnovni material — opeka — je viden tudi v notranjščini, kjer opečnata barva dekorativno učinkuje. Iz opeke so oblikovani tanki šilasti obočni loki in rebra, opeka obkroža tudi dvojna šilasta okna ter rozete. Jebačinova dekoracija iz let 1911—1913 daje vzdušju notranjščine odločilen pečat (sl. 151). Poleg figuralnih kompozicij (postaje križevega pota v ladji in v kapelah pod okni, Oznanjenje na slavoloku in obe veliki sliki na stenah kapel) je zlasti učinkovita cvetlično-rastlinska dekoracija obokov. Sodobno, stilizirano in nežno rastlinsko motiviko je zasnoval Josip Dostal.¹¹ Rastlinje »raste«¹² vzporedno z rebri do približno tretjine oboka, na sredini pa poudarja sečišča reber in ustvarja večje in manjše »rože«. Eden najpomembnejših vidikov dekoracije je bavna harmoničnost celote. Na belini temenskih polj se odražata opečnata barva materiala in barva rastlinske ornamentike, zelenega listja ter spet rdeče rjavih in pa lilastih cvetov. Jebačinova dekoracija se z arhitekturo in svetlobo, ki proseva skozi okna, staplja v celoto, ki harmonira v soglasju izbranih barvnih kontrastov.

Med slikarji furlanske skupine je najpomembnejši Jakob Brollo, ki je sprva sodeloval s T. Fantonijem, pozneje pa sta bila njegova pomočnika sin A. Brollo in O. Bierti.¹² Brollo je slikal predvsem v starejših, baročnih in gotskih notranjščinah. V nasprotju s slikarji kranjske skupine je gotsko cerkev dekoriral na skoraj enak način kakor baročno. Poslikave, ki se prilegajo zlasti kupolam in velikim longitudinalnim prostorom, so zasnovane na baročnem in rokokojskem načinu slikanja, kot ornamentalne motive pa je Brollo pogosto uporabljal štukaturo, girlande in cvetlične šopke.

Za poslikavo prezbiterija podružnice v *Malem Bukovcu v Podravini* iz leta 1878 je značilna baročna ornamentika (okviri), osrednji prizor Slava sv. Katarine pa je slikan v iluzionistični tradiciji. V letih 1889—1890 je Brollo dekoriral podružnico na *Stari gori pri Vidmu ob Ščavnici* v Slovenskih goricah. V razčlenjeno ornamentalno mrežo so vkomponirani figuralni in simbolični motivi, lahko učinkujoča dekoracija pa je ubrana v enotnem rožnatem tonu.

Najkvalitetnejše Brollovo delo je poslikava župnijske cerkve sv. Martina v *Ponikvi pri Grobelnem* iz leta 1890, ki temelji na baročno-rokokojskem konceptu (sl. 156). Iz pendentivov »rastejo«¹² niše, v katerih so upodobljeni cerkveni učitelji, v nišah nad njimi so naslikani slovanski svetniki, med te so tako rekoč »pripete«¹² slike z evangeljskimi prizori,

¹¹ I. Lavrenčič, *Zgodovinska črtica: O zgradbi župno-dekanijske cerkve v Šmartnem pri Litiji (ob 25-letnici njene posvetitve)*, S, LIV, 1926, št. 223, p. 6.

¹² Cf. Andreja Zigon, Jakob Brollo, *ZUZ*, n. v., XI—XII, 1976, pp. 123—203, repr. 82—89.

na temenu pa se nad rozetami in balustrado odpira pogled v nebo, kjer sv. Trojica krona Marijo. Svetniki v nišah so z držami, kretnjami in s pogledi obrnjeni proti temenski, iluzionistično slikani kompoziciji, tako da je celota značilno baročno povezana. Zaradi bogate razčlenjenosti, igrive ornamentike in poudarjene razkošnosti pa daje poslikava rokokosko lahkoten vtis.

Na Štajerskem je nastala tudi ena značilnih nazarensko-historičnih poslikav pri nas: dekoracija novoromanske bazilike v *Brestanici ob Savi*, ki sta jo leta 1911 poslikala Peter Markovič in Ožbalt Bierti, prvi figuralno, drugi ornamentalno, in sicer z novoromanskimi vzorci.¹³

Raziskave in študij doslej prezrtega gradiva so odkrili nekatere spomenike naše umetnostne preteklosti, ki presegajo zgolj dokumentacijsko vrednost. Ob poslikavah v starejših objektih so za dobo značilne zlasti dekoracije v novih historičnih cerkvah, v katerih bistveno prispevajo k ustvaritvi razpoloženskega vzdušja. Dosedanje ugotovitve kažejo, da je potrebno raziskati vsa dela stenskega slikarstva preteklega stoletja, pomen teh dekoracij pa bo pravilno ovrednoten šele tedaj, ko bodo ocenjene kot sestavni del celostnih umetnin, ki jih pomagajo oblikovati, torej tedaj, ko bodo raziskana in ovrednotena tudi dela drugih umetnostnih strok, podobarstvo in kiparstvo ter arhitektura, ki je osnovni okvir vsake stenske dekoracije. Izsledki raziskav pa bodo pripomogli tudi k določanju kriterijev za doslej bolj ali manj samovoljno obnavljanje teh del.

ZUSAMMENFASSUNG

Auf der Grundlage der bisherigen Untersuchungen gibt das Referat eine geschlossene Übersicht der Entwicklung und der charakteristischen Eigenheit der kirchlichen Wandmalerei der zweiten Hälfte bzw. des späten 19. Jahrhunderts in Slowenien, wie sie einerseits die Maler der sog. Gruppe von Kranjska repräsentieren, die sich in Zentralslowenien betätigten (M. Koželj, M. Bradaška, S. Ogrin, A. Jebačič), in der Steiermark dagegen die Maler der sog. Friauler Gruppe (T. Fantoni, J. Brolo und andere), und die im Stil eines nazarenisch angehauchten Historismus konzipiert ist. Vor allem muss auf die Feststellung hingewiesen werden, dass das Studium des bis vor kurzem fast gänzlich übersehenen Materials erwiesen hat, dass man die Malereien nicht auf Grund von herausgerissenen Einzelheiten bewerten darf (der mehr oder weniger handwerksmässigen Figuralkomposition), sondern als ornamental-figurale Dekorationen, mit welchen die Maler — namentlich in den neuen, historischen Innenräumen — wesentlich zur farblichen Wirkung und zur Stimmungsatmosphäre des Raumes beigetragen haben. Die Forschungen haben sozusagen einige Denkmäler unserer Kunstvergangenheit entdeckt, die den lediglich dokumentarischen Wert übersteigen und ferner bestätigen, dass noch die weitere Erforschung des desbezüglichen Materials notwendig ist, während die Ermittlungen auch für das Aufstellen von Kriterien für die bisher mehr oder weniger willkürliche Wiedererneuerung dieser Werke wichtig sind.

¹³ Avg. Stegenšek, *Nove župnijske cerkve: Rajhenburg, LKU, I, 1914*, pp. 131—132, 134, repr. pp. 45, 129, 131.

145 *Janez Wolf*: Vrhnika, prezbitერი, 1867

146 *Simon Ogrin*: Vrhnika, ladja, 1906—1907

147 *Janez Wolf*: Ribnica, prezbiterij, 1880

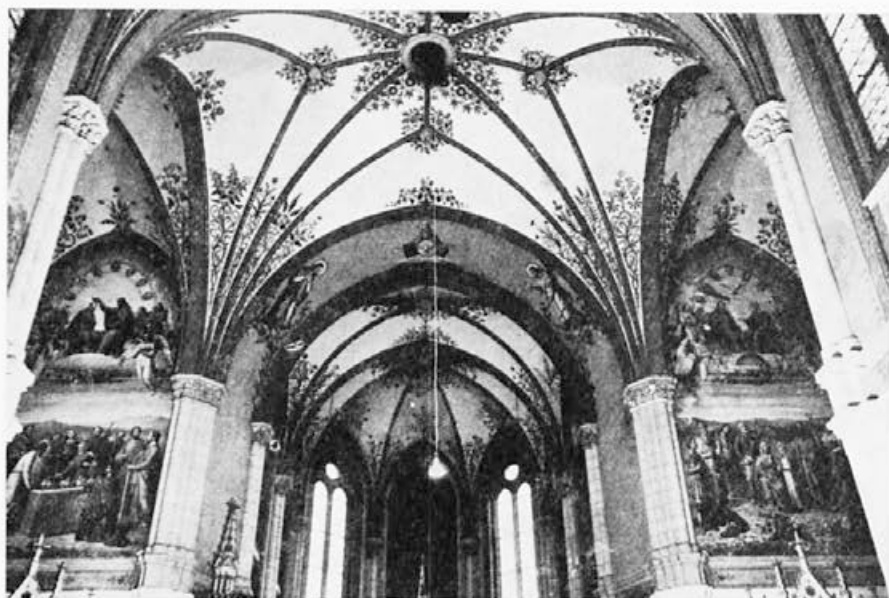
148 *Matija Koželj*: Ribnica, ladja, 1890

149 *Matija Bradaška*: Čadram pri Slovenskih Konjicah, pogled proti prezbitერიu, 1908—1910

150 *Anton Jebačín*: Sora pri Medvodah, prezbitერიj, 1909

151 *Anton Jebačič*: Šmartno pri Litiji, pogled proti prezbiteriju, 1911–1913

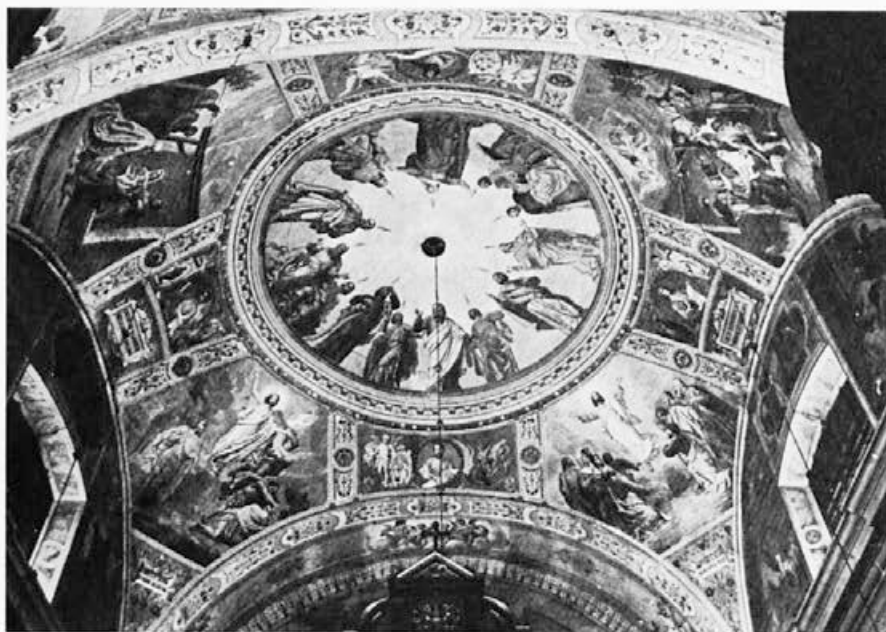
152 *Anton Jebačič*: Prosek pri Trstu, prezbiterij, 1919

153 *Simon Ogrin*: Kamna gorica pri Radovljici, prezbiterij, 1904

154 *Matija Koželj*: Cerklje na Gorenjskem, prezbiterij, 1889

155 *Matija Bradaška*: Begunje na Gorenjskem, ladja, 1897

156 *Jakob Brodlo*: Ponikva pri Grobelnem, ladja, 1890